

Book Review

Christoffer Åhlman

Mötet med det skrivna ordet: Kvinnors läsande och skrivande under 1700-talet

Uppsala University (PhD diss.)
2019, 230 pp.

De senaste decenniernas historiska forskning har givit oss god insikt i det svenska folkets läs- och skrivkunskaper. Egil Johansson visade exempelvis redan på 1970-talet på en utbredd läskunnighet långt innan folkskolans etablering vid mitten av 1800-talet, och Daniel Lindmark har bidragit åtskilligt till vår kunskap om den tidiga folk- och kyrkoundervisningen. Christoffer Åhlmans avhandling *Mötet med det skrivna ordet: Kvinnors läsande och skrivande under 1700-talet* tillför en välkommen studie där kvinnors kunskaper står i fokus. Genom sin undersökning av 1700- och till viss del 1600-talet breddar Åhlman ett spännande fält där mycket ännu finns kvar att undersöka. Han skriver i sin inledning att där tidigare forskning ägnat sig åt den kyrkliga kontrollen av läskunnighet är han snarare intresserad av de praktiker vi kan se spår av idag. Åhlman visar hur de läskampanjer som drevs av den lutherska kyrkan både skapade lärare som kunde fortsätta sprida kunskaperna, och fungerade som försörjningsgrund för individer även bortom lärargärningen.

Avhandlingens övergripande syfte är belysa hur kvinnor under 1700-talet använde läs- och skrivkunskaper och vilken betydelse dessa färdigheter fick för deras arbete och försörjning. Att fokusera på just kvinnor motiveras med att

denna grupp ofta förblivit osynliga i den tidigare forskningen då man främst tittat på spår av skrivkunskap från en skolkontext, något som inte var en del av kyrkans breda läskampanj utan lärdes ut i särskilda, ofta avgiftsbelagda klasser där få flickor deltog. Med hänvisning till Sheilagh Ogilvie skriver Åhlman att flickor som lärde sig skriva ofta gjorde det genom privata, sociala nätverk knutna till hemmet (s. 20). Genom att istället undersöka spår av praktiker, hur läs- skriv- och till viss del räkningskunskaperna användes, löper vi enligt Åhlman inte samma risk att missa kvinnors kunskap som på grund av skilda ideal och förväntningar behövt gå en annan väg än den statligt och kyrkligt understödda. Med en sådan metod kan man även konstatera att de pojkar som deltog i skriv- och räkneklasser inte nödvändigtvis besatt kunskaperna som där lärdes ut. Undervisningens innehåll är inte detsamma som praktiska färdigheter när eleverna lämnat skolan (s. 22).

Kunskaper i kristendom och åtminstone grundläggande läskunnighet var något som förväntades under perioden, något tidigare forskning har visat och som även tas upp i avhandlingen. Ett exempel är de pigor vars flyttningssattester undersöks i kapitel tre. Åhlman visar på hur rörligheten bland tjänstefolk och kravet på flyttningssattester i Tjänstehjonsstadgan har gjort att vi kan se hur flyttningmönstren såg ut och till viss del pigornas läs- och kristendomskunskaper. Då stadgan förordade att ett vite skulle betalas av både tjänstefolk och husbonde om en flyttningssattest inte kunde presenteras blev kunskaperna om inte självklara, så åtminstone en

viktig merit för kvinnorna i fråga. Relevant är också att som Åhlman gör prata om läs- och skrivkunnigheter, flera typer och nivåer av förmågor anpassade till olika kontexter och situationer.

Avhandlingen använder sig av tre centrala forskningsfrågor: 1) Hur och i vilka sammanhang använde kvinnor läs- och skrivkunnighet? 2) Vilka var dessa kvinnor? 3) Vad gav färdigheterna för avkastning? Utöver dessa tillkommer underfrågor som är mer specifikt knutna till de fyra delundersökningar som utgör den empiriska undersökningen. Gemensamt för de tre huvudfrågorna är att de fokuserar på individer och praktiker och att författaren hela tiden vinnlägger sig om att placera dessa i en specifik historisk kontext.

Passivt och aktivt läsande

Åhlman ifrågasätter den tidigare forskning som har betraktat den tidigmoderna läskunnigheten i församlingarna som passiv. Dels tar han upp den troende människans vilja att kunna läsa den religiösa texten eller ta nästa steg i livet genom konfirmation och äktenskap, dels diskuterar han vad läskunnighet kunde innebära. Används läskunnigheten, på vilket sett det vara månne, kan den inte betraktas som passiv oavsett om den är påtvingad eller inte. Läskunnighet definieras i avhandlingen som "de flesta praktiker som är på något sätt kopplade till text" (s. 30). Till detta läggs en vid uppfattning av vad "arbete" kunde innebära, allt för att fånga in en pluralitet av sysslor som kvinnor utförde. Som tidigare nämnt visar Åhlman på att det är mer fruktbart att tala om *olika* sorters läskunnighet som har fungerat i olika sammanhäng, grupper och kontexter. I synnerhet för kvinnor har sociala grupper och nätverk varit viktiga för att nå högre nivåer av läs- och skrivkunnighet.

Avhandlingens relateras till tidigare forskning av bland andra Lars Erik Villstrand som i sin undersökning av bonderiksdagsmän skiljer på possessiv respektive accessiv läs- och skrivkunnighet. Possessiv är den egna kunskapen, accessiv att ta hjälp av någon annan som besitter för ändamålet lämpliga färdigheter. Genom nyanseringar som denna kan nya frågor ställas och Åhlman använder detta exempel för att visa på hur historieforskningen behöver ställa nya frågor för att komma åt nya svar om förbisedda aktörer.

Jakt på dold kunskap

Åhlman placerar in undersökning bland de forskningsarbeten som uppstått i samband med Gender & Work-projektet, från vilket undersökningens verb-frasinriktade sökmetod är tydligt inspirerad. Genom att ringa in praktikerna och ställa följdfrågor som vem aktören är, i vilket kontext och med vilket utfall fångas vardagsaktiviteter in som annars kunde gått under radarn. Åhlman påpekar dock att det är svårt att se hela bilden bara utifrån verb, det krävs kompletterande metoder för att fånga det som står mellan raderna. Med en referens till Carlos Ginzburgs ledtrådsparadigm menar Åhlman att vi måste uppmärksamma spår som vid första anblick tycks obetydliga.

En utgångspunkt för källstudierna är den källpluralistiska utgångspunkt som formulerats av Janken Myrdal där ett flertal olika källor används för att få en mer heltäckande bild av ett område eller grupp som lämnat begränsade spår. Fokus ligger på material från 1700-talet, men även material från 1600-talet förekommer där kvinnors roll som tidigmoderna lärare inom folkundervisningen behandlas. Bland avhandlingens utvalda områden finns en stor geografisk spridning, motiverad med målet att

få en representativ bild av landet. Material har samlats från norr till söder, större och mindre städer samt ett antal socknar, allt över en period på över hundra år. Det har sina fördelar, men jag kan inte låta bli att sakna ett tydligare och mer metodiskt anslag när det kommer till att närma sig källorna. Att exempelvis applicera samma frågor på alla platser eller undersöka samtliga platser under samma tidsperiod kunde varit ett sätt att göra det på. Till avhandlingens struktur bidrar dock den tidigare nämnda praktikinriktade metoden där jakten på verbfraser hjälper till att skapa en helhet.

Kunskap som kapital

Avhandlingen har fyra empiriska huvudkapitel. Kapitel 3 ägnas åt tidigare nämnda flyttningsattester från Färila socken 1711-1800, ett platsval styrt av den stora mängd material som finns bevarat från tiden. Det ger också en god kvalitativ insikt i gruppen ogifta kvinnor, något som särskilt betonas då gifta kvinnor star större plats i övriga kapitel. Fokus är på läskunnighet och rollen kyrkans läskampanjer och krav spelade i den breda befolkningens liv. Attesterna visar att många pigor besatt goda läskunskaper och att det ofta genomfördes förhör både vid flytt och vid framkomst till den nya hemsöknen, någon som tolkas som att ett aktivt läsande var nödvändigt för kvinnorna. I kapitlet undersöks också kyrkans krav på läs- och kristendoms kunskap för att bli framsläppt till nattvarden, en förutsättning för att kunna ingå äktenskap. Resultaten visar att en del faktiskt hindrades och fick försöka igen, medan några undantag förekommer där pigorna släppts igenom trots bristfällig prestation. Kapitel landar i slutsatsen att pigorna hade mycket att vinna på att lära sig läsa, av religiösa och sociala såväl som försörj-

ningsmässiga skäl.

I kapitel fyra undersöks kvinnor som var verksamma som lärare, både avlönat och utan ersättning i hemmet. Med den tidigare beskrivna källpluralistiska ansatsen läggs en mängd olika material fram varav likpredikningar, personalier, sockenstämmoprotokoll, visitationsberättelser och fattigkassans räkenskaper lyfts i inledningen. Inte alla socknar hade råd med en klockare eller skolmästare som kunde hjälpa prästen med undervisningen vilket hanterades med hjälp av en utbredd hemundervisning som trots normativa källor som Hus-tavlans betonande av husbonden ofta var hustruns ansvar. I likpredikningar och personalier lyfts flera exempel på mödrarnas lärarroll i hushållet. I kapitlet andra och mest omfattande del undersöks kvinnor som avlönade lärare, något som förekommer oftare i glesbygdsområden där det var svårare att nå ut med undervisning. Materialet visar att det tycks ha spelat mindre roll om kvinnan var gift, ogift eller änka. Utöver den ekonomiska avkastningen pekar Åhlman även på den sociala och kulturella anseende som tillföll kvinnorna i och med lärarrollen.

Kapitel fem ägnas åt användandet av skriv- och räknekunskaper inom olika yrkes- eller försörjningsområden och hur olika typer av avkastning kunde genereras beroende på kontext och individ. Även här används en mängd källor för att få en heltäckande bild. En utgångspunkt är att skrivpraktik inte förutsätter en ekonomisk situation eller att den skrivande personen behärskade räknekunskap. Om vi utgår från det riskerar vi återigen, enligt Åhlman, att missa spännande användningsområden. Några viktiga resultat är att de kvinnliga näringsidkare vars verifierationer och dagböcker studeras behärskade såväl skrivkonst som i viss mån

räknekunskaper. I detta kapitel framträder verkligen de individer Åhlman söker när han frågar sig vilka dessa kvinnor var. De dyker upp även i tidigare kapitel men här fylls sidorna av drivna hustrur och framförallt de änkor som efter sin makes död fortsatt driva familjens verksamhet.

I det sjätte och sista kapitlet tittar Åhlman på det skrivna ordet och dess roll i olika socialgrupper. Den växande skrivkulturen och kravet att kunna underteckna skriftliga dokument under 1700-talet bidrog till behovet av läs- och skrivkunnighet. Hade du inte själv kunskaperna kunde du i värsta fall bli helt beroende av andra vilket givetvis medförde viss risk. Undersökningen visar hur underskrifterna från människor som inte själva var beroende av skrivkunskaper för sin försörjning ökar under perioden och författaren drar slutsatsen att den allt bredare spridningen säkerligen bidrog både till en normalisering och till en förväntan. Den tidigmoderna människan, skriver Åhlman, var tvungen att förhålla sig till det handskrivna ordet.

Slutligen

Vad blir då de övergripande resultaten? En slutsats som dras är att kvinnor använde läs- och skrivkunnighet samt kunskap i räkning på olika sätt i olika sammanhang, något som ingående visas i de olika delstudierna. På samma sätt besvaras undersökningens tredje fråga med att kunskaperna kunde generera olika former av avkastning, utöver ekonomisk kunde den även ta former som socialt, kulturellt eller juridiskt anseende. Denna genomgående ambition att lyfta en mångfacetterad läs- och skrivkultur där kunskaperna kunde tillägnas och brukas på skiftande sätt med varierande avkastning är denna avhandlings största bidrag, utö-

ver dess synliggörande av kvinnor som aktörer under 1700-talet. Åhlman visar också på att det rör sig om en högst aktiv läskultur, vilket han demonstrerar i samtliga delar av undersökningen.

De tre huvudfrågorna besvaras väl utifrån det varierade källmaterial som läggs fram och undersökningen kan knappast anklagas för att vara mager. Det jag kan sakna i Åhlmans avhandling är en tydligare struktur när det kommer till materialhantering men inte desto mindre har han bidragit med en mångsidig och ingående studie av kvinnors läs-, skriv- och räknepraktiker. I sin sammanfattande diskussion konstaterar han att trots att det tillkommit flera nya studier på läskunnighetsområdet de senaste åren finns det alltså ett behov av arbeten som ställer nya frågor och fokuserar på praktiker. Detta är något den här avhandlingen lyckas med. Förhoppningsvis kommer Åhlmans avhandling att inspirera fler historiker att närma sig källorna på sätt som belyser tidigare förbisedda gruppers liv och levner.

*Agnes Hamberger
Uppsala University
agnes.hamberger@edu.uu.se*